

механізм дещо по-новому і вжити заходів для того, щоб захистити наші найцінніші скарби та передати їх у майбутнє вдячним нащадкам.

Використані джерела та література:

1. Uitspraken. ECLI:NL:RBAMS:2016:8264.

URL: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBAMS:2016:8264>

В.І. Милько,

к.і.н., старший науковий співробітник
Інститут історії України НАН України

**ФІНАНСУВАННЯ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА
ПОЧАТКУ ХХ СТ.: РОЛЬ ДОТАЦІЙ, СУБСИДІЙ ТА ПОЗИК В
ОСВІТНЬОМУ БЮДЖЕТІ**

Проаналізовано особливості освітньої діяльності повітових земств України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Основну увагу акцентовано на регіональних відмінностях. Доведено, що у зазначений період для всіх губерній були характерні: нерівномірний розвиток мережі початкових навчальних закладів, наявність серйозних коливань у обсягах освітніх бюджетів та розмірах заробітної плати вчителів. Причинами розбіжностей стала фінансова самостійність повітових земств та недостатня зацікавленість міністерства в їх підтримці.

Ключові слова: земство, початкова освіта, самоврядування, навчальний заклад, субсидія.

***Financing of Land Schools in the Late 19th – Early 20th Century: the
Role of Grant-in-Aid, Subsidies and Loan***

Peculiarities of educational activity of Ukrainian county zemstvos in the second half of the 19th – the beginning of the 20th century have been analyzed. The main attention has been paid to the regional differences. It has been proved that for a specified period for all provinces was typical uneven development of the network of primary schools, the presence of serious fluctuations in the volume of educational budgets, and the amount of teachers' salary. The reasons for the discrepancy were the financial autonomy of county zemstvos and the lack of interest of the ministry in their support.

Key words: zemstvo, primary education, self-governance, educational institution, subsidy.

Повітові земства більш-менш системно опікуватися освітою почали фактично лише від початку 1870-х рр., а подекуди і пізніше, витрачаючи на ці потреби лише по декілька тисяч рублів. Уже із цього періоду можна виокремити певні репрезентативні регіональні відмінності цієї діяльності.

Велику роль у розвитку земської освіти на Лівобережжі відігравали щедрі пожертви (фінансів і нерухомості) відомих українських родів – Скоропадських, Маркевичів, Галаганів, Тарновських, Терещенків, Ханенків та ін. Варто говорити про яскраво виражений зв'язок між українськими козацько-старшинськими родами та масштабами меценатства в регіоні, який не вирізнявся високим економічним потенціалом на зразок промислового Донбасу чи торгового Півдня. Натомість освітня діяльність слобожанських повітових земств мала різний характер. Випадки благодійних пожертв на користь потреб народної освіти мали місце (наприклад, із боку представників таких родів як Харитоненки, Алчевські та Квітки), утім, найбільш необхідними були місцевості, як не дивно, наближені до губернського центру – Харкова. Це відносно невеликі за площею та населенням Валківський, Охтирський та Богодухівський повіти, а також Куп'янський. У південних регіонах України спостерігалася яскраво виражена контрастність. У Херсонській, Таврійській та Катеринославській губерніях були як найзаможніші повітові управи у всій Російській імперії, так і одні з найбільш необхідних. Специфіку роботи місцевих органів самоврядування багато в чому визначали поліетнічність та різнорівневий економічний розвиток. Наприклад, слабкий розвиток інфраструктури та невисокі демографічні показники зумовили уповільнене формування мережі земських шкіл у степовому Криму, а наявність фінансових ресурсів у портових та фінансових центрах сприяли більшим витратам на освіту і утримання педагогічних кадрів.

Загалом варто враховувати й чисельність та густоту населення, обсяги витрат на освіту й ступінь зацікавленості громади у її розвитку. Доповіді та звіти повітових органів земського самоврядування засвідчують, що від кінця XIX ст. майже повсюдною стала проблема переповненості початкових шкіл. Необхідне розширення мережі навчальних закладів суттєво уповільнювалося дефіцитом коштів. У Валківському, Сімферопольському, Перекопському та Феодосійському повітах відсоток витрат земств на освіту в 1890 р. складав 3-9% від усього бюджету. Показники у понад 25% були характерні для Бердянського, Маріупольського, Роменського, Глухівського, Сосницького, Єлисаветградського, Вовчанського, Сумського повітів. Утім, незважаючи на різний відсоток, загальна тенденція демонструвала повсюдне зростання витрат на освіту. До 1901 р. не залишилося жодного регіону, де б відповідні асигнування склали менше 10% від усього бюджету. Земство Бердянського повіту досягло безпрецедентних на той час 39,3%, загалом

же межу в 25% було перейдено ще у 20 повітах [1, с. 475-476, 567-568, 720-724].

Відсутність до 1904 р. земських установ у Київській, Подільській та Волинській губерніях зумовила своєрідне консервування тутешньої мережі початкової освіти. Основним типом навчальних закладів цього рівня тут були церковнопарафіяльні школи. Тож шлях зі створення власної мережі початкових світських навчальних закладів, який в інших регіонах довелося проходити за 10-20 років, тут долався за декілька років [2, с. 78-80].

П'ятиліття 1908-1912 рр., відзначене економічним підйомом у загальноімперському масштабі, позитивно вплинуло і на фінансовий стан земств. Профільне міністерство впритул наблизилося до реалізації планів по запровадженню загального навчання та різко збільшило відповідні асигнування (по 6-10 млн руб щороку) [3, с. 228-229]. Кошти спрямовувалися передусім на відкриття нових шкіл та зарплату вчителям. У цей період повітові управи навіть із категорії «бідних» дозволяли собі витратити десятки тисяч рублів на освітні потреби. Цей бюджет земства Лебединського повіту у 1910 р. складав 259,5 тис., а менш заможного Сумського повіту – понад 100 тис. руб [4, с. 50-63; 5, с. 22].

У таких умовах земства почали клопотати про отримання десятків тисяч рублів одноразової допомоги та не менше – в формі позики, інколи навіть на 20-40 років, як це було в Ніжинському повіті Чернігівської губернії чи Зіньківському повіті Полтавської губернії. Обов'язковою умовою для цього була розробка плану розвитку мережі навчальних закладів та плану запровадження загального навчання у повіті. Тож ті управи, які зволікали із цією формальністю не могли претендувати на додаткові фінанси від держави і результати їхньої роботи були значно скромніші. Йдеться передусім про окремі регіони Кримського півострову, зокрема Перекопський повіт.

Таким чином, напередодні Першої світової війни в усіх українських губерніях (та і загалом в Російській імперії) існував загальний механізм отримання державної фінансової допомоги та позик на освітні потреби. Поряд зі стрімким зростанням бюджетів варто означити й іншу тенденцію: асигнування цільових коштів із казни на підвищення зарплат вчителям спричиняло скасування і зменшення їм виплати земських надбавок. Розміри шкільних фондів не скорочувалися, адже вивільнені гроші зазвичай спрямовувалися на інші освітні потреби. Основним негативним наслідком різкого зростання бюджетів стала відсутність жорсткого контролю за витратами, зокрема на будівельні і ремонтні потреби (поширювалися випадки недобросовісного виконання робіт підрядниками).

Отримання повітовими земствами великих позик на різні потреби супроводжувалося наростанням загальної заборгованості та дефіциту коштів. Основними методами її зменшення була не оптимізація витрат, а отримання нових позик вже у Державному банку, губернському земстві чи від різноманітних загальноімперських акціонерних товариств.

Використані джерела та література:

1. Веселовский Б. История земства за сорок лет: в 4 т. Т. 1. Санкт-Петербург, 1909, 724 с.
2. Лещенко М.Н., Сесак І.В. Роль земських установ Правобережної України в розвитку початкової освіти. Український історичний журнал. 1987. №1. С. 77-86.
3. Полное собрание законов Российской империи. 3-е собр. Т. 28, ч. 1. Санкт-Петербург, 1911. 1008 с.
4. Денежный отчет Лебединской уездной земской управы за 1910 год. Лебедин, 1911. 400 с.
5. Журналы Сумского уездного земского собрания очередной сессии 23-28 октября 1912 года. Сумы, 1913. 89 с.

Н.Г. Кашеварова,

к.і.н, старший науковий співробітник
Інститут історії України НАН України

**УКРАЇНІКА У ФОТОКОЛЕКЦІЯХ ФЕДЕРАЛЬНОГО АРХІВУ
М. КОБЛЕНЦ (НІМЕЧЧИНА)**

У статті висвітлюються основні колекції фотографій у складі фондів Федерального архіву у Кобленці, пов'язані з Україною періоду Другої світової війни, передусім, Оперативного штабу Розенберга та структур Вермахту. Стисло характеризується походження та зміст цих фотографій, їхнє значення для дослідження історії України 1941-1943 рр., а також перспективи подальшого дослідження.

Ключові слова: *Федеральний архів у Кобленці, україніка, Друга світова війна, Оперативний штаб Розенберга, Вермахт.*

***Ucrainica in the Collections of Photographs in the Federal Archive
in Koblenz (Germany)***

The article sheds light on the main collections of photos in the fonds of the Federal Archives in Koblenz related to Ukraine during the period of the Second World War, first of all, the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Wehrmacht structures. The origin and content of these photos, their value for the study of the history of Ukraine 1941-1943, and the prospects for further research are briefly characterized.

Key words: *the Federal Archiv in Koblenz, ucrainica, World War II, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, Wehrmacht.*